

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.31:330.14:378

Коломієць Г.М.
*доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії
та економічних методів управління
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Помінова І.І.
*старший викладач кафедри економічної теорії та права
Харківського державного університету харчування та торгівлі*

ВИЩА ОСВІТА В МЕХАНІЗМІ ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: ЗМІСТ І МОДЕЛІ

HIGHER EDUCATION IN INTELLECTUAL CAPITAL REPRODUCTION MECHANISM: CONTENTS AND MODELS

АНОТАЦІЯ

У статті визначено місце вищої освіти як інституту господарської системи суспільства в розвитку інтелектуального капіталу і етапи її еволюції. Виокремлено моделі розвитку інтелектуального капіталу на основі інституціоналізації інтравертного, екстравертного, амбівертного механізмів його формування і використання в умовах глобалізації. Ідентифіковано сучасну модель відтворення інтелектуального капіталу України.

Ключові слова: вища освіта, інтелектуальний капітал, моделі відтворення інтелектуального капіталу.

АННОТАЦИЯ

В статье определено место высшего образования как института хозяйственной системы общества в развитии интеллектуального капитала. Выделены модели развития интеллектуального капитала на основе институционализации интравертного, экстравертного и амбивертного механизмов его формирования и использования в условиях глобализации. Идентифицирована современная модель воспроизводства интеллектуального капитала.

Ключевые слова: высшее образование, интеллектуальный капитал, модели воспроизводства интеллектуального капитала.

ANNOTATION

The position of higher education as an institute of economic social system in intellectual capital development is defined in this article. Intellectual capital development models based on institutionalizing of introversive, extroversive and ambiversive mechanism of its formation and use in the context of globalization are identified. Modern model of intellectual capital reproduction is identified.

Keywords: higher education, intellectual capital, intellectual capital reproduction models.

Постановка проблеми. Вичерпаність резервів зростання економіки неінноваційної природи перетворює інтелектуальний капітал на найважливіший чинник сучасного господарського розвитку. За оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% від загального обсягу багатства країни, природний – 20%, а людський – 64% [1, с. 250].

Інтенсифікація глобалізаційних процесів в інтелектуальній сфері формує інтелектуальний капітал глобального рівня [2, с. 35], що значно ускладнює процеси відтворення його національних складових. Все більше уваги приділяється дослідженню вищої освіти як основного інституту розвитку інтелектуального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи теорії інтелектуального капіталу були сформульовані в роботах Г. Беккера, Е. Брукінга, Ц. Грилихеса, Х. Такеучи, Т. Шульца, Л. Едвінсона та інших. Основні аспекти глобалізації інтелектуальної сфери знайшли відбиття в роботах Ф. Альтбаха, Дж. Сороса, О. Пічкура, Ф. Фукуяма та ін. Слід відзначити внесок у розробку загальних проблем, пов'язаних з розвитком інтелектуального капіталу, таких вітчизняних вчених як В. Базилович, Н. Гавкалова, В. Гєєць, А. Гриценко, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Федулова, А. Чухно та ін.

Різні аспекти розвитку освіти досліджуються в роботах В. Андрущенко, Л. Антошкіної, І. Бондар, О. Грішньої, А. Давидова, І. Іванової, Н. Савицької, І. Тимошенкова та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна економічна наука потребує визначення особливостей формування та використання інтелектуального капіталу з урахуванням посилення глобалізаційних тенденцій в інтелектуальній сфері.

Мета статті. Мета дослідження полягає у виявленні специфіки відтворення національної складової глобального інтелектуального капіталу в умовах глобалізації та ролі вищої освіти в цьому процесі.

Задля досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

- з'ясувати місце вищої освіти як інституту господарської суспільства в розвитку інтелектуального капіталу;
- визначити особливості відтворення сучасного інтелектуального капіталу;
- виокремити моделі відтворення національної складової глобального інтелектуального капіталу з урахуванням процесів глобалізації в інтелектуальній сфері;
- ідентифікувати сучасну модель відтворення інтелектуального капіталу України.

Виклад основного матеріалу. Інтелект стає ключовим дефіцитним світовим ресурсом, інституційною основою розвитку якого є система вищої освіти. В Європі університети почали виникати з XI ст., першими з яких були Пармський, Болонський, Оксфордський. У них здійснювалося широке, як на той час, систематичне навчання.

Індустріальна епоха затребувала значної кількості навчених працівників, які б мали необхідні професійні навички роботи на промислових підприємствах, а також конструкторів, інженерів, техніків, економістів, менеджерів. Масовість та демократичність сфери освіти спричинили втрату індивідуального підходу, виховали певні стереотипи мислення. Е. Тоффлер вважає, що сучасна система освіти була побудована відповідно до вимог індустріалізму: «Сама ідея збирання мас студентів (сировини) для впливу на них вчителів (робітників) у централізовано розташованих школах (заводах) була ходом індустріального генія» [3, с. 345]. Ця система була дуже ефективною за умов, коли потрібно було готувати («штампувати») масу уніфікованих спеціалістів зі стандартизованими знаннями. У процесі та результаті експансії машин, технізації та індустріалізації в невиробничу сферу сформувався ідеал вузького спеціаліста. Анонімність та знеособленість «масообразної» людини як характерну рису сучасності М. Хайдеггер визначив оригінальною концепцією «Ман» [4].

Постіндустріальний етап розвитку цивілізації змінив і сучасний світовий освітній простір.

У найновітніших галузях виробництва спостерігається тенденція до зближення праці кваліфікованих робітників й інженерно-технічного персоналу, оскільки висока кваліфікація робітника передбачає тепер оволодіння значним колом загальнокультурних і професійних знань. На зміну «масовизації» освіти приходить її індивідуалізація, що зумовлено прерогативою замовника на суспільно необхідний рівень освіченості, професіоналізму та навченості робітника. На думку експертів, інформглобалізація формує четверту модель вищої освіти, що базується на концентрації світових освітньо-наукових досягнень і доступній для багатьох формі передачі цих знань – дистанційній [5; 6].

У процесі еволюції вищої освіти відбувались зрушення у фундаментальній структурі її укрупнених функцій – нагромадження, передача, створення нових знань, відповідаючи запиту кожного етапу розвитку цивілізації. У доіндустріальний період переважала функція нагромадження та зберігання знань, спрямована на безпосереднє засвоєння знання, у результаті чого накопичувався інтелектуальний ресурс людства. В індустріальну епоху визначальною функцією вищої освіти стає передача знань, масова їх ретрансляція, що спрямовано на формування навичок привласнювати отримані знання та використовувати в процесі професійної діяльності. Це відіграло важливу роль у формуванні інтелектуального потенціалу суспільства. На сучасному постіндустріальному етапі розвитку в структурі функцій вищої освіти на перший план виходить розробка нових знань. На основі формування компетентностей продукувати нові знання протягом життя як у соціально-комунікаційній, так і професійній сферах відтворюється інтелектуальний капітал (рис. 1).

Відтворення інтелектуального капіталу – це безперервний повторюваний процес поновлення знань, творчості, креативу тощо. Його зміст полягає в підтримці, нагромадженні та поновленні творчого інтелектуального потенціалу економічних суб'єктів, що забезпечує збільшення доходу та самореалізацію окремої людини (для персоніфікованого інтелектуального капіталу), зростання прибутку та конкурентоспроможності фірми (для інтелектуального капіталу організації), підвищення темпів економічного зростання в країні (для національного інтелектуального капіталу) та економічний прогрес світової економіки (для глобального інтелектуального капіталу). Відтворення інтелектуального капіталу в сучасній економіці визначається загальноцивілізаційним вектором розвитку, який проходить у координатах глобалізації й постіндустріальних тенденцій [7, с. 43].

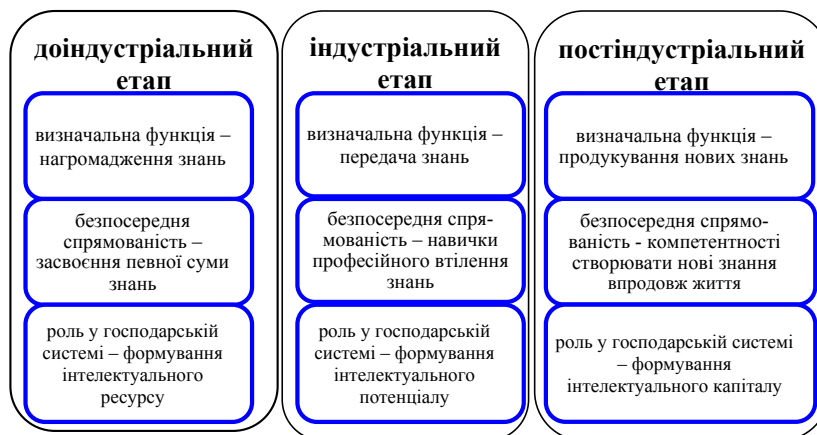

Рис. 1. Еволюція системи вищої освіти

Складено авторами

Відтворювальний процес інтелектуального капіталу (за аналогією з іншими видами капіталу) включає формування, розподіл, обмін та використання (споживання) (рис. 2).

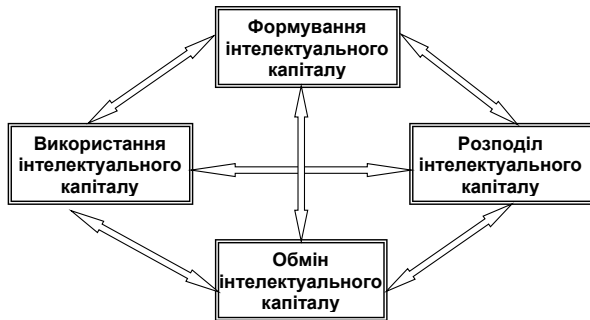

Рис. 2. Стадії відтворення інтелектуального капіталу

Складено авторами

Формування інтелектуального капіталу представляє собою процес нагромадження певних знань, компетенцій, норм спілкування та ін., що надалі будуть актуалізовані та капіталізовані. У процесі формування інтелектуального капіталу використовуються інформаційні ресурси, інтелектуальний потенціал, вже відоме знання (об'єкти інтелектуальної власності), креативні здібності. Розподіл інтелектуального капіталу представляє собою перший етап акту-

алізації сформованого знання через визначення місця безпосереднього включення знань у виробничий процес (остаточно визначається напрям використання знань, вмінь, навичок, досвіду в певних секторах економіки і видах економічної діяльності). Обмін інтелектуального капіталу – це процес виявлення корисності отриманих знань через їх оцінювання суспільством (другий етап актуалізації знання). У даній фазі встановлюється частка певного суб'єкту інтелектуальної економіки в отриманні суспільного продукту. Використання інтелектуального капіталу – капіталізація знань, вмінь, навичок, досвіду через їх застосування в процесі створення благ та послуг (виробниче споживання) та удосконалення (нароощування) самого інтелектуального капіталу (особисте споживання). У цій фазі відтворювального циклу інтелектуальний капітал одночасно переносить свою вартість на готовий продукт та прирощується (збільшується) через споживання інтелектуальних ресурсів живої праці. Чим більша питома вага інтелектуального капіталу у формуванні додаткового продукту, тим інтенсивніше відбувається процес концентрації та прирощення багатства.

Якщо роль освіти на першій фазі відтворення інтелектуального капіталу загально визнана, то на інших фазах освіта має забезпечити перетворення інтелектуального ресурсу на інтелектуальний капітал. Основою розвитку націо-

Моделі відтворення інтелектуального капіталу		Формування		
		інтравертна	екстравертна	амбівертна
Використання	інтравертна	I Формування відбувається національною освітньою системою з обмеженою участю в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується переважно національною економікою	II Формування відбувається з фрагментарною участю національної освітньої системи в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується переважно національною економікою	III Формування відбувається на основі цілісної включеності національної освітньої системи в процеси міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується переважно національною економікою
	екстравертна	IV Формування відбувається національною освітньою системою з обмеженою участю в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується переважно за межами національної економіки	V Формування відбувається з фрагментарною участю національної освітньої системи в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується переважно за межами національної економіки	VI Формування відбувається на основі цілісної включеності національної освітньої системи в процеси міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується переважно за межами національної економіки
	амбівертна	VII Формування відбувається національною освітньою системою з обмеженою участю в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується як всередині країни, так і за її межами	VIII Формування відбувається з фрагментарною участю національної освітньої системи в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується як всередині країни, так і за її межами	IX Формування відбувається на основі цілісної включеності національної освітньої системи в процеси міжнародної інтеграції вищої освіти. Інтелектуальний капітал використовується як всередині країни, так і за її межами

Рис. 3. Матриця моделей відтворення інтелектуального капіталу

Складено авторами

нального інтелектуального капіталу в сучасній економіці має стати перетворення вищої освіти на інституційно-господарську платформу, тобто систему формально і неформально унормованих відносин включення бізнесу і науки в процес освітньої діяльності на основі поєднання ресурсів з метою формування та розширеного відтворення інтелектуального капіталу [3, с. 20].

Інтенсифікація руху знань та їх носіїв, спричинена посиленням глобалізаційних тенденцій в інтелектуальній сфері, обумовила можливість просторового відокремлення стадій формування й використання інтелектуального капіталу.

У залежності від переважної орієнтованості на задоволення інтелектуальним капіталом потреб внутрішнього, зовнішнього або одночасно внутрішнього і зовнішнього ринку, а також рівня включеності в процеси міжнародної інтеграції можна визначити інтравертне, екстравертне та амбівертне формування та використання інтелектуального капіталу. Матриця теоретичних моделей відтворення інтелектуального капіталу представлена на рисунку 3.

Межі представлених моделей не можуть бути чітко визначеними. Інтравертна модель формування інтелектуального капіталу характеризується переважною орієнтованістю на задоволення потреб національного ринку й обмеженою участю в процесах міжнародної інтеграції вищої освіти (або відсутності такої). Використання такого інтелектуального капіталу відбувається переважно в межах національної господарської системи (модель I на рис. 3). В умовах глобальної знанієвої економіки значно активізується рух інтелектуального капіталу, що створює можливість існування моделей II і III (рис. 3), але треба зважати на обмеженість інтелектуального капіталу, який формується з мінімальним залученням світових надбань.

Екстравертна модель формування інтелектуального капіталу (у моделях IV-VI на рис. 3) визначається фрагментарною включеністю національної освітньої системи в процеси міжнародної інтеграції вищої освіти (наприклад, залежність від залучення іноземних студентів) і часто є першим кроком до подальшої цілісної включеності в глобальний освітній простір. Використання значної частки інтелектуального капіталу поза межами національної економіки (екстравертне) найчастіше спричинене відсутністю соціально-економічних або інституціональних умов його застосування в країні формування і має переважно негативні для її розвитку наслідки.

Трансформаційні процеси в національних і глобальній освітніх системах, інтелектуальному та господарському середовищі, що спричинені об'єктивними процесами глобалізації, породжують протиріччя, змінюючи баланс інтравертності й екстравертності формування та використання інтелектуального капіталу. Амбівертна модель (IX на рис. 3) характеризується цілісним інтегруванням у міжнародні

процеси відтворення інтелектуального капіталу, що в умовах розвитку знанієвої економіки та посилення глобалізаційних процесів формує основу для ефективного включення системи національної економіки в світогосподарські процеси.

В еволюції процесів міжнародної інтеграції національної системи вищої освіти в пострадянському періоді можна виділити три періоди:

- до середини 1990-х років – етап збереження вітчизняної системи вищої освіти як суспільно-державного інституту і певної лібералізації міжнародної діяльності університетів (переважання інтравертної моделі формування інтелектуального капіталу);

- з середини 1990-х років по 2005-й рік – етап модернізації української освіти й нагромадження досвіду міжнародної взаємодії з зарубіжними партнерами та підготовка інституційної бази для повноцінної участі в міжнародних проектах і програмах, включаючи приєднання до Болонського процесу (переважання екстравертної моделі формування інтелектуального капіталу);

- після 2005 року – етап розвитку вітчизняної вищої школи з урахуванням загальносвітових тенденцій та вибудовування нових форм співпраці з міжнародними партнерами (орієнтація на амбівертну модель формування інтелектуального капіталу).

Визначити модель відтворення національного інтелектуального капіталу з урахуванням глобалізаційних тенденцій можна на основі оцінки рівня інтеграції в глобальне середовище параметрів його формування та використання, для чого із застосуванням методу варіаційного розмаху розраховуються відповідні індекси.

Динаміка проміжних (середніх) індексів міжнародної інтеграції параметрів формування та використання інтелектуального капіталу протягом останнього десятиріччя (рис. 4) дозволила визначити: 1) модель формування національного інтелектуального капіталу як переважно амбівертну, а модель його використання як переважно екстравертну; 2) стабільно позитивну динаміку в розвитку науково-освітньої інтеграції параметрів формування

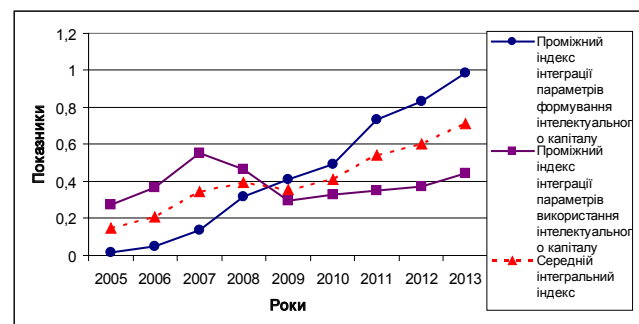

Рис. 4. Динаміка індексів міжнародної інтеграції параметрів формування та використання вітчизняного інтелектуального капіталу та інтегрального річного індексу з 2005 по 2013 рр.

Складено авторами

вітчизняного інтелектуального капіталу та її відсутність у параметрах використання інтелектуального капіталу, що спричинює інституційну пастку неефективної інтеграції національного інтелектуального капіталу в глобальне середовище.

Висновки. Таким чином, у процесі розвитку суспільства змінюється спрямованість діяльності вищої освіти на створення інтелектуального ресурсу, інтелектуального потенціалу й інтелектуального капіталу, актуальна структура її укрупнених функцій (нагромадження, передача, створення нових знань), і вища освіта перетворюється в провідну сферу господарської системи, оскільки відтворює форму суспільного капіталу, а саме – інтелектуального, що поступово стає домінуючою. Усвідомлення процесу функціонування сучасного інтелектуального капіталу як глобального і пріоритетності завдання розвитку його національної складової обумовлюють необхідність виокремлення моделей його відтворення й ідентифікацію української як передумову реформування вищої освіти та підвищення конкурентних переваг української економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Карпусь І. Державна інвестиційна політика та механізм її реалізації: монографія / І. Карпусь. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – 348 с.
2. Помінова І. Інтелектуальний капітал у глобальному господарському середовищі / І. Помінова // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2014. – Том 19. Вип. 3/1. – С. 35-39.
3. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ». – 2002. – 557 с.
4. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – СПб: «Наука», 2002. – 441 с.
5. Аммосов Ю. Университет будущего – курорт, его профессор – суперзвезда / Ю. Аммосов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://slon.ru/biz/1152105/>.
6. Лукша П. Будущее образования: глобальная повестка. Результаты работы по Форсайту образования 2030 от 6 сентября 2013 / П. Лукша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hse.ru/data/2013/10/07/1280643910.
7. Левина І. Інституційні умови відтворення інтелектуального капіталу / І. Левина // Наукові праці ДНТУ. Серія: економіка. № 7(144). – 2011. – С. 41-44.
8. Коломієць Г. Інституційно-господарська платформа розвитку інтелектуального капіталу / Г. Коломієць, І. Помінова // Бізнес-інформ. – № 6. – 2014. – С. 19-23.